

A NARRATÍV KÖZGAZDASÁGTAN SZEREPE

Recenzió Robert J. Shiller Narratív közgazdaságtan (2020, Budapest, HVG Kiadó Zrt.) könyvéről

Ahhoz, hogy jobban megérthessük a koronavírus miatti változásokat és a következő időszak gazdasági jövőképét, szükségképpen foglalkoznunk kell a közgazdaságtan egy újabb tudományágával, a narratív közgazdaságtannal. Herbert Simon korlátozott racionalitásról szóló gondolataitól kezdve Akerlof és Shiller munkásságáig sokan foglalkoztak azzal a problémával, hogy a mindig racionálisan viselkedő és optimalizáló emberkép, a homo oeconomicus egy hibás és nem teljes képet fest a társadalomban viselkedő gazdasági szereplőkről. A gazdasági szereplőket pszichológiai és érzelmi hatások érik és az érzelmi kötelékek miatt a racionalitás fogalmi keretrendszere is változik. Ebből fakadóan fontos megismernünk azokat a narratív mozgatórugókat, amelyek a racionális döntéseket formálják, hiszen a racionalitást nem felülírjuk, hanem kiegészítjük a jövőkép teljessége érdekében.

Az ezzel kapcsolatos ismereteket pedig Robert J. Shiller Narratív közgazdaságtan című munkája mutatja be a legteljesebben számunkra. Ebben az összefoglalóban a narratívák működéséről és a könyvben található első öt örökzöld narratíváról fogok írni. Remélem, hogy így többen is kedvet kapnak ahhoz, hogy kezükbe vegyék ezt a könyvet és mélyebben kutassanak gazdaságunk mindennapi narratívái után.

A NARRATÍVA FOGALMI SZERKEZETE ÉS MŰKÖDÉSE

A narratív közgazdaságtan Shiller [2020] meghatározása alapján:

1. A történetekbe beágyazott gondolatok szájhagyomány útján történő, járványszerű terjedése.
2. Az emberek azon törekvései, amellyel megpróbál új, járványszerűen terjedő történeteket generálni, vagy a már létező történeteket igyekeznek még jobban elterjeszteni.

A narratívák ezáltal válnak a gazdasági élet szerves részévé. A narratíva bemutatja a korszak kultúráját, korszellemét, amely befolyásolta a gazdasági viselkedést. Vannak szakmai narratívák, amelyeket átvettek a hétköznapi emberek,

¹ DOI: 10.14267/RETP2021.04.17

ugyanakkor vannak popkulturális narratívák, amelyeket pedig a szakértők vettek át a hétköznapi életből. A narratívák sosem véletlenül jönnek létre, hanem mindig az aktuális korszak gazdasági problémáira reflektálnak, legyen ez az automatizáció, a mesterséges intelligencia vagy a kriticovaluták. Ugyanakkor egy bizonyos korszak narratívája sosem ér véget pontosan a korszakkal. A korábbi meghatározó narratívák és az akkori korszaklelem hagyatéka a jelenben is megjelennek. Slavoj Žižek filozófus ezeket a narratívákat nevezte a „múlt velünk élő szellemeinek” [Žižek, 2011]. Žižek három meghatározó ideológiával foglalkozik, amelyek máig meghatározzák gondolkodásunkat: a jóléti állam, a neoliberalizmus és a neokonzervativizmus. A jóléti állam a második világháború utáni eszközrendszer és ideológia volt, amely biztosította a felzárkózást és fejlődést az országok számára, ugyanakkor kevés esetben rendelkezett olyan belső szabályrendszerekkel, amelyek biztosították a teljesítményelvet, a biztos technológiai fejlődést és kultúraváltást. A neoliberalizmus és a neokonzervativizmus esetében a jóléti államhoz képest sokkal jobban látszik az értékrend átadása, mivel ebben a korszakban az értékrend érvényesítéséhez eszközrendszert tudott hozzárendelni. Ugyanakkor ez az eszközrendszer később elégtelennek bizonyult. A 2008-as válság bebizonyította, hogy új narratívára, és ezzel együtt új jövőképre van szükség a gazdaság egészében. Így kezdett előtérbe kerülni például a tudásalapú társadalom és a monetáris politika a fejlődés fogalmának egy új keretrendszerében. Ugyanakkor a fejlődés fogalmi keretét a „múlt velünk élő szellemei” torzították, mivel egy eszközrendszerben, de ugyanazt a narratívát próbálták megvalósítani ahelyett, hogy az új formát építették volna. A koronavírus-járvány a neokonzervativizmus és a neoliberalizmus narratíváját és gondolkodását kivonta a fejlődési keretrendszerből. A koronavírus hatására az újonnan megjelenő eszközök és formák kerülnek a középpontba: tudásalapú társadalom, digitalizáció, fenntarthatóság, erkölcsösség és a részvétel szerepe. A narratívák megismerése és elemzése szükséges eszköz a közgazdaságtan számára. Az emberek több éves távlatokra terveznek, ugyanakkor a közgazdasági elemzések ilyen hosszú időtávokon már nem annyira biztosak és megbízhatóak, annak ellenére, hogy az elemzők és előrejelzők minden tőlük telhetőt megtesznek a minél pontosabb előrejelzések elkészítése érdekében. Az egyre nagyobb komplexitású gazdasági rendszert csak úgy tudjuk megérteni, ha megfelelő módon számolunk az emberek gazdasági döntéseit érintő narratívákkal és gondolatokkal, valamint beépítjük ezeket valamilyen módon az elemzésekbe és előrejelzésekbe. Ami most a következő lépés lehet a gazdaságot elemző szakemberek számára, az a narratívák beépítése a gazdasági események elemzésébe. Az ilyen típusú új előrejelzésekben tudomány és művészet találkozna. Ezáltal az elemzések az ilyen hatásokat sokkal jobban lokalizálni tudják és pontosabb képet kaphatunk a gazdasági szereplők motivációiról, akaratáról. Hiszen az előrejelzés lényege, hogy még a jelenben

beavatkozhatunk az események alakulásába, hogy megváltoztassuk a jövőt a társadalom jobbléte érdekében [Shiller, 2020].

A narratívákat fontos azért is ismerni, mert ugyan az értékrend formáját tekintve egyetemes és univerzális, viszont az erkölcsi rend örök és korszakonként szimultán módon egyszerre változik a középtávú felzárkózási narratívával (ipari forradalmak, információs társadalom, tudásalapú társadalom stb.). Ilyen formában közelítünk ahhoz a felfogáshoz, amelyet Kenneth E. Boulding, az Amerikai Közgazdasági Társaság volt elnöke fogalmazott meg, miszerint a közgazdaságtudományt az erkölcstudományokhoz kellene sorolni, hiszen az emberi gondolkodással és eszményekkel foglalkozik [Boulding, 1969]. A közgazdaságtan tehát nem működhet erkölcsi vákuumban az értékrend és az erkölcsi rend jelenléte miatt. A narratíva működésének bemutatására remek példa John Maynard Keynes munkássága. Keynes egy 1919-ben írt művében gazdasági adatokkal és számításokkal alátámasztva kimutatja, hogy az I. világháború utáni jóvátétel fizetése tönkre fogja tenni a vesztes hatalmak gazdaságait. Ez a folyamat véleménye szerint pedig egy újabb, sokkal véresebb és pusztítóbb háborút eredményezett. Keynes arra összpontosított, hogy a vesztes népek hogyan fogják értelmezni a békeszerződés tartalmát, és annak milyen gazdasági következményei lesznek [Keynes, 2020]. Keynes felismeri, hogy ezeket a gazdaságpolitikai döntéseket és gazdasági következményeket értékrendi válság okozta és ebből erkölcsi problémák fakadnak, amelyek a gazdaságban is megmutatkoznak. Az I. világháború után már részben látható a jóléti állam megjelenő narratívája, ugyanakkor a békerendszer következményeként a gazdaságok nem tudják megvalósítani, pedig a jóléti állam lehetővé tette volna a szélsőségek (totalitarizmus és a forradalom) legyőzését. Keynes ugyanakkor nem adja fel és élete végéig azon munkálkodik, hogy a II. világháború után a jóléti állam értékrendjét (biztonság, szabadság, demokrácia, jólét) hogyan lehet más államokban is meghonosítani a béke érdekében (Bretton Woods-i rendszer). Láthatjuk tehát, hogy a narratíva minden korszakban megjelenik. A helyes narratíva megjeleníti az értékrend és az erkölcsi rend érvényesülését minden korszakban, mert összekapcsolja azt a középtávú gazdasági felzárkózási folyamattal.

A NARRATÍVA ESZKÖZEI

A narratív közgazdaságtan fontos elemei: a konziliencia, az epidemiológia és a konstellációk. A fogalmak bemutatását a konzilienciával szeretném kezdeni, mivel ennek nagy jelentősége van a narratív közgazdaságtan létrejöttében. A konziliencia E. O. Wilson biológus definíciója alapján a különböző tudományágak ismereteinek egységét és összhangját jelenti [Wilson, 2003]. Ahhoz, hogy megérthessük a gazdaság különböző szintjeinek vonatkozásait és változásait, sok különböző

tudományág ismeretanyagára és módszerére van szükség. A narratív közgazdaságtan esetében fontos olyan tudományágaktól tanulni, amelyek már sokkal hosszabb ideje foglalkoznak a narratíva valamilyen formájával. Ezek alapján Shiller az alábbi tudományágakat emeli ki: történelemtudomány, szociológia, antropológia, pszichológia, vallástudomány, irodalomtudomány és neurológia, valamint egy jóval kitüntetett szerepben az epidemiológia. A történelemtudományban hosszú ideje kutatják az adott történelmi eseményekhez és korszakokhoz tartozó addigi narratívákat és a narratívák által elindított történéseket. A társadalomtudományok kutatásai remekül bemutatják, hogy az emberek sok esetben életfilozófiájukat vagy céljaikat nem tudják megmagyarázni, vagy nem tudnak ezekről beszélni. Ugyanakkor mindenkinek van véleménye a társadalmi fejlődésről, amit nagyon szívesen megoszt másokkal. Például a befektetési menedzserek szívesen mesélnek az alkalmazottaknak a cég alapításáról [O’Barr & Conley, 1992]. A forma és cél pedig ugyanaz, mint egy teremtmény esetében. Követendő értékrendet ad át a közösség következő generációjára számára. Az irodalomtudomány ugyanezen vonalon segíthet azonosítani azokat a közös pontokat (felemelkedés, bukás, tragédia, komédia stb.) amelyek szinte minden narratívában benne vannak, mert az emberiség a saját lelki világát és a legfontosabb kérdésekre adott válaszokat ilyen formában adta tovább. Végül a neurológia, és azon belül a neurolingvisztika azért fontos, mert betekintést nyújt abba, hogy a narratíva átadása miként van hatással magára a narratívára. Minden szónak van egy elsődleges (egyszerű) jelentése és egy másodlagos (szimbolikus) jelentése. A nagyon ragályos narratívák sok esetben metaforaként szolgálnak, amelyben ott van egy kimondatlan lényeg, amelynek maga a történet ad nevet, manifesztációt. A hasonlatok és metaforák pedig ugyanazon agyi területeket aktiválják. Ebből úgy tűnhet, hogy az agy úgy van programozva, hogy a hasonlatokra és a történetekre figyeljen, reagáljon rájuk, továbbá az ember maga is sokszor hasonlatokban gondolkodik. Tehát összességében elmondható, hogy más tudományágak rendkívül sokat tudnak számunkra nyújtani a narratív közgazdaságtan szabályrendszerének és elemzési feltételeinek kiépítésében. Ezért mindenképpen szükséges az együttműködés más tudományágak kutatóival, hiszen ez rendkívül sok hozzáadott értéket adna a közgazdaságtan számára. Az egyik legfontosabb együttműködés pedig az epidemiológiára, mint tudományra vonatkozik [Shiller, 2020].

Az epidemiológia segítségével a narratívákat egy másfajta szemszögből tudjuk elemezni. A narratívák az embereket úgy fertőzik meg, mint a vírusok, és vírusszerűen terjednek az emberek között. A baktériumok és vírusok elterjedésének ismerete értékes tanulságokkal szolgálhat a narratívák vírusszerű terjedésének megértésében. Egy vírus és egy narratíva szempontjából két fontos tényező van: az átlagos fertőzési ráta és az átlagos gyógyulási ráta. Egyelőre az

ember számára sokszor rejtély, hogy mikor és miért pont egy adott helyen tör ki egy megadott járvány, de ugyanilyen titokzatos az is, hogy mikor éri el a csúcspontot és mikor kezd hanyatlani. Ugyanakkor azt elfogadhatjuk, hogy nagyon nagy és nyilvánvaló változásoknak kell lenniük ahhoz, hogy ilyen változások megtörténjenek. Ugyanez a modell alkalmazható a gazdasági narratívák tárgyalására. A narratívák a hagyományos és modern infokommunikációs csatornákon keresztül elterjednek a társadalomban. A modellben pedig egy idő után az érdeklődés elmúlik, csökken az új fertőzések száma és az adott narratíva kikopik a köztudatból. A tipikus narratíváknak haranggörbe alakú felfutása és lecsengése van. Ugyanakkor ugyanazon történetek vagy konklúziók (például, hogy a robotok elveszik a munkánkat) újra és újra fel tudnak bukkanni a történelem során, olyan történeteken belül, amelyek, noha másra vonatkoznak, lényegüket tekintve ugyanazok. Adott esetben pedig lehetnek olyan veszélyes gazdasági narratívák, amelyek ellen lehet, hogy be is kell avatkozni annak érdekében, hogy minél gyorsabban csökkentsék az „új fertőzöttek” számát, amely árthatna a gazdaságnak egy veszélyesebb tartalmú narratíva esetén. Tehát látjuk, hogy a narratívák az emberi társadalomban úgy fertőznek, mint a vírusok vagy baktériumok, és időről időre bizonyos narratívák újra és újra felbukkannak, amelyekre minden időben a megfelelő választ kell adnia a mindenkori közgazdászoknak és gazdaságpolitikai döntéshozóknak [Shiller, 2020].

Az utolsó fontos tényező a narratív közgazdaságtanban a konstellációk és azok felismerése. A narratívák képesek egymást erősítve, egy időben megjelenni és az ember azt érzi, hogy van bennük valami közös. A legtöbb esetben a nagy ívű gazdasági narratívák több kisebb narratíva együttállásából, azaz konstellációjából jön létre. Ebből a szempontból nagyban hasonlítanak a csillagképekre. A narratívák azért tudnak és szoktak konstellációban megjelenni, mert több másik aktuális narratívára épülnek, tehát a többi narratíva kontextusában lesznek csak igazán érdekesek és figyelemfelkeltők. A konstellációnak alárendelve előállhat a konfluencia is, tehát egy adott időpontban több, egymástól látszólag független narratíva ugyanazon hatást fejt ki. Ezáltal a gazdasági narratívák sokkal veszélyesebbek tudnak lenni, hiszen ha már egy kis részét megfertőzik a társadalomnak, és a narratíva arra ösztönzi őket például, hogy fogják vissza valamilyen okból kifolyólag a kiadásait, az is számottevő hatást tud kiváltani a nemzetgazdaságra nézve [Shiller, 2020].

Shiller a könyvében kilenc örökzöld narratívát tárgyal, amelyből az első ötöt fogom bemutatni:

1. Pánik kontra bizalom
2. Takarékoság kontra hivalkodó fogyasztás
3. Aranystandard kontra bimetallizmus
4. A munkaerő-megtakarító gépek sok munkát kiváltanak

5. Az automatizálás és a mesterséges intelligencia majdnem minden munkát kivált

Ezek ismerete segít minket eligazodni a mostani koronavírussal kapcsolatos narratívákban is, segít bemutatni, hogy milyen könnyen mutálódnak ezek a narratívák és hogyan illeszkednek mindig az adott korszellemhez vagy az adott kor társadalmi adottságaihoz [Shiller, 2020].

Az első narratíva nagyon ismerős lehet a gazdaságpolitikai döntéshozók számára. Ez a narratíva főként a bizalom kérdéskörével foglalkozik, hogy az miként mutatkozik meg a gazdaságban. A pénzügyi pánikok a XIX. és a XX. század elején elterjedtek voltak és ezek esetében szinte mindig a leggazdagabbak jártak rosszul, mivel az átlagembereknek nem voltak megtakarításai. Tehát amikor pénzügyi pánik volt, az alapvető felfogás szerint azok a gazdagok, akik elvesztették a pénzüket, igazából megérdemelték azt a kapzsiság bűne miatt. Ugyanakkor ez a vélekedés változott, mivel megindult az ún. takarékpénztár mozgalom, amelynek célja, hogy megtanítsa a szegényeket takarékoskodni, hiszen addig a szegényebb rétegek minden többletjövedelmüket azonnal fogyasztási cikkekre fordították. Ez ebből a szempontból erkölcsi nevelést jelentett a gazdasági narratíva részéről. A bizalom kérdéséhez hozzátartozik még egy nagyon fontos, teremtésmítosz típusú történet. Ez a Federal Reserve alapításának története, amelynek az akkori fő célja az volt, hogy a pénzügyi pánikok ellen nyújtson menedéket és biztos alapokat. A történet főhőse J. P. Morgan, az Egyesült Államok akkori egyik leggazdagabb embere volt a XX. század elején. Az 1907-es bankpánik idején a saját vagyonából áldozott arra, hogy kimentse a bankrendszert, és meggyőzött több más prominens bankárt is, hogy ők is járuljanak hozzá anyagilag a gazdasági helyreállításhoz. Ezzel az Egyesült Államokat mentette meg egy súlyos gazdasági válságtól. A bankpánik után a bizalom pedig a J. P. Morganbe vetett bizalomként jelent meg. A Fed jegybanki rendszeréhez pedig a Morgan által életre hívott bankkonzorcium adta az alapot. Ilyen szempontból pedig minden jegybankelnök az USA-ban J. P. Morgan inkarnációjaként kerül bele a gazdasági narratívákba. Ez a narratíva mutálódott a későbbiekben, hiszen megjelent a gazdasági elemzésekben a bizalmi index és a hangulatindex használata is. Ezen eszközök által már lekövethető, hogy az állampolgárok hogyan érzik magukat, mi és mire befolyásolja őket egy adott időben. A középpontban itt már a fogyasztó van, aki véleményt alkot a gazdaság jelenlegi és jövőbeli állapotáról [Shiller, 2020]. Tehát összességében elmondható, hogy a bizalom megteremtése az állampolgárok felé nem egy egyszerű eset. A jegybankoknak és más gazdaságpolitikai intézményeknek vezetniük kell a társadalmi közgondolkodást a bizalom irányába, pontosabban a gazdasági felzárkózási narratíva irányába. Egy ehhez kapcsolódó példa a koronavírus idején Magyarországon is látható volt. A koronavírus elején az alábbi feliratot tartalmazó plakátok kerültek ki a nagy reklámfelületekre: „A Magyar Nemzeti Bank a

koronavírus idején is mutatja az utat.” Továbbá az MNB saját honlapot készített, amelyen bemutatta, hogy milyen gazdaságpolitikai lépéseket hoztak a válság idején a gazdasági helyreállítás céljából.

A második örökzöld narratíva gyökerei egészen az ókorig nyúlnak vissza. Az ókori ember közszemlére akarta tenni a vagyontárgyait és minden fogyasztását, ezzel mutatva társadalmi státuszát. Ugyanakkor az ókori filozófiai irodalom szinte minden kultúrában figyelmeztette és óva intette az embert minden ilyen viselkedéstől, gondolkodástól. Mindenesetre a takarékoság és a hivalkodó fogyasztás álláspontjai máig harcban vannak egymással. A takarékoság narratívája főleg a nagy 1929-es válság idején erősödött meg. Sokan váltak önhibájukon kívül munkanélkülivé és sokaknak takarékoskodniuk kellett a családjuk jólétének érdekében. Ez a válság okozta takarékosági hullám erősen hatott az akkori családok moráljára, hiszen nehezen tudták feldolgozni, hogy sok minden, amely eddig az életük természetes része volt, most nem elérhető számukra anyagilag. Ebből fakadóan az 1930-as évek szöges ellentéte volt a dübörgő 20-as éveknek. Az emberekben ebben az időszakban megnövekedett az együttérzés, mindenki menekült a fényűző életből és a fölösleges fogyasztásokból. Az akkori közvélekedés úgy tartotta, hogy ez megtisztította az emberi erkölcsöt, elgondolkodtak az emberek, hogy mi az, ami valóban szükséges számukra ebben az életben. A mértékletesség ezen hulláma pedig új divatokat teremtett: elterjedt a bicikli használata, divatba jött a farmernadrág és elterjedt a puzzle. Mindezek a termékek logikus reakciók a válság miatti nehéz gazdasági körülményekre. Mind olcsó termékek, amelyek segítették az embereket a válság idején is a felzárkózásban például az egészség területén. Ugyanakkor ez a visszafogott fogyasztás sajnos hozzájárult a válság elhúzódásához, mivel az emberek elhalasztották vagy egyenesen taszítónak találták a nagyobb kiadásokat és fogyasztásokat. Ez a mértékletességi hullám egészen az 1950-es évek után kezdett gyengülni, amikor ezt a narratívát elkezdte felváltani az *Amerikai Álom* fogyasztásközpontú narratívája, amely a jóléti állam amerikai megvalósulásaként működött a társadalom szintjén. Az Amerikai Álom, mint narratíva hosszú idő alatt terjedt el és máig meghatározó alapja az amerikai gazdasági narratívának. Az amerikai álom lényege, hogy létrejön egy olyan társadalom, amelynek fókusza nemcsak az emberi jólét, hanem a teljesítmény lehetősége és a társadalmi elfogadottság is. Ebben a társadalomban mindenki ki tudja magából hozni a maximumot és mindenkit annak ismernek el, ami, tekintet nélkül a születésére vagy korábbi státuszára. Ezért az Amerikai Álom narratívája a jóléti állam modelljén felül átkötés is volt a neokonzervativizmus felé. Az Amerikai Álom hűen tükrözi az amerikai értékrendet és sokat változott az idők során, hiszen például Martin Luther King is az amerikai álom sokkal teljesebb megvalósulását szerette volna elérni, miszerint ne az számítson, hogy kinek milyen a bőrszíne, vagy, hogy honnan származik. Az Amerikai Álom narratívája jólétet

kíván mindenkinek, de egy olyan formában, hogy az ne tűnjön önzőnek vagy paternalistának és magában foglalja a teljesítményelvet. Az amerikai álom későbbi elterjedt mutációja a saját tulajdonú ingatlan megszerzésének a narratívája, amely a neokonzervatív és neoliberais fordulat idején érte el csúcspontját. Ez szerves részévé vált az Amerikai Álomnak, és gyakorlatilag a 2008-as pénzügyi válságig szárnyalt az amerikai ingatlanpiac ennek hatására. Az emberek pedig örültek, mert a saját ingatlannal a függetlenségüket és a státuszukat mutatták, azt, hogy részt vesznek az Amerikai Álom, az értékrend megvalósításában [Shiller, 2020]. Ugyanakkor ez a narratíva a koronavírus után gyökeres átalakuláson megy keresztül, megszűnik a benne található rosszul értelmezett individualizmus és előtérbe kerül az individualizmus jellegén belül a másik emberre való odafigyelés a jézusi parancs szerint: „szeresd felebarátodat, mert ő olyan, mint te”.

A harmadik örökzöld narratíva az aranystandard és a bimetalizmus küzdelme. Az aranystandard története több mint egy évszázadra nyúlik vissza, de a jelenlegi gazdasági narratívákban is fel-felbukkan időről időre. Donald Trump egy 2017-es interjúban arról beszélt, hogy milyen stabil lehetne ismét az ország, ha visszatérnének az aranystandardra. Természetesen ez a gondolat abszurd, ugyanakkor a jegybankok továbbra is rendelkeznek aranytartalékokkal részben az arany tulajdonított érték, részben a hagyományok miatt. A bimetalizmus (kétfémrendszer) volt érvényben egészen 1873-ig, amikor Ulysses S. Grant elnök idején átállt az ország az aranystandard rendszerre. Ez az átállítás két évtizednyi tartós deflációt okozott, amelyből fakadóan az emberek elégedetlenségüket fejezték ki az új rendszerrel kapcsolatban. A bimetalizmus ebből fakadóan óriási népszerűségnek örvendett, mivel az emberek szerették volna megtartani azt a választási szabadságot, hogy ezüstben vagy aranyban fizethessék meg a dollárban meghatározott adósságaikat. A bimetalizmus hívei, másnéven szilveriták sikertelenül próbálták eltörölni az aranystandard rendszert. Az 1890-es években, a pénzügyi válságok idején az aranystandard rendszer sokkal szigorúbb keretrendszert jelentett, ami miatt az aranystandardnak deflációs hatása volt. Ez csökkentette a jövedelmeket. Az 1930-as években ez a narratíva ismét elterjedt az emberek körében, hiszen akkor törölték el az aranystandardot, amit inkább láttak bizonytalanságnak és a stabilitás elvesztésének. Ugyanakkor a bimetalizmus narratíva nagyon sok részében hasonlít a mostani időszak bitcoin lázára. A bitcoin lényege a rejtély, a misztikus eredet és az a technológiai háttér, ami futurisztikussá teszi, valamint a hit, amelytől valuta a kriptoaluta. Ahogyan az aranystandard körül is voltak különböző rejtélyek és mítoszok az emberek képzeletében, úgy most is a bitcoin esetén találkozunk hasonló hatásokkal. A szilveriták ebben a küzdelemben az átlagembert testesítették meg, akit az aranystandardot támogató értelmiségiek lenéznek, nem vesznek komolyan. Az átlagemberek úgy érezték, hogy átvették őket, hogy az aranystandard rendszere miatt csak elhúzódik az 1890-

es évek válsága és összességében ez a gazdagok összeesküvése a tisztességes átlagpolgárok ellen. Az aranystandardot 1934-ben felfüggesztették a gazdasági válságból való kilábalás segítése érdekében, majd 1971-ben el is törölték teljes mértékben. Az aranystandard narratívája nem a jelentősebb narratívák egyike, viszont a pénzzel kapcsolatos narratívák megértésében sok segítséggel tud szolgálni [Shiller, 2020]. A következő két narratíva főszereplői a technológia és a munkaerőpiac.

A negyedik narratíva szintén az ókortól kezdve az emberiség része. Már akkor félelem tárgyai voltak azok a gondolatok, hogy automata gépek kiválthatják az emberi izomerőt. A Kr. e. I. században már megjelentek a gabonaőrlo malmok, így felébredt már az emberben is igen korán a technológiai fejlődés által okozott munkanélküliségtől való félelem. A XIX. század idején a ludditák az ipari forradalom gépprombolói voltak, akik meg akarták akadályozni, hogy az újfajta mechanikus szövőszékek megszüntessék a szövőnők munkáját. Ugyanígy történt egy mechanikus cséplőgép elterjedésekor is, amely megszüntette a mezőgazdasági munkákat, ezt Swing-lázadásnak nevezzük. Az akkori ember számára a mezőgazdasági munka a legtermészetesebb és legalapvetőbb munkának számított, felfoghatatlan volt az, hogy egyik pillanatról a másikra új munkát kelljen keresni. Az 1870-es és 1890-es évek válságaiban ez a narratíva tovább alakult. Az 1870-es években a technológiai fejlődéstől való félelem mozgatta az embereket. Ez főleg a mezőgazdaságra és a textiliparra volt igaz, hiszen a rengeteg emberi munka kiváltásával sokan azt vízionálták, hogy tele lesznek a szegényházak és a javítóintézetek, tönkremennek a családok, és ez lealacsonyítja az emberi fajt. Az 1890-es évekre megjelentek a nagy bevásárlóközpontok elődei, a többemeletes áruházak, amelyek szintén csökkentették a szükséges termékek beszállítóinak számát. Ezzel együtt a közvélemény akkoriban egyre jobban haragudott a vállalati érdekcsoportokra, amelyek magasan tartották az árakat, és elterjedt az a nézet is, hogy a trösztök a gépek minél szélesebb körű alkalmazásával akarnak megszabadulni a munkástól. Az 1920-as években a narratívában megjelent a robot, az automata, amely később az 1930-as években terjedt el már abban a kontextusban, hogy a munkaerőt az iparban és a szolgáltatásokban is egyre jobban kiváltják a gépek, tehát a technológiai munkanélküliség szünni nem akaró szelleme tovább kísérti a társadalmat [Shiller, 2020]. Emellett megjelentek a hatékonysági szakértők is a vállalatoknál, akik folyamatosan figyelték a munkások hatékonyságát és teljesítményét. A munkások pedig azt érezték, hogy úgy kezelik őket, mint a gépeket, így ez hozzákapcsolódott a technológiai munkanélküliség narratívájához. Az 1930-as években tetőzött a technológiai munkanélküliség problémája. Ezt a legjobban az mutatja, hogy megjelenik egy új fogalom: a technokrácia. A technológia fejlődése és az állandó többlettermelés miatt a kisember egyre kevésbé számít. A technokráciában Thorstein Veblen elképzelései

szerint a mérnökök uralkodnak, és a pénznem az elektronikus dollár (kísérteties hasonlóság a digitális jegybankpénzzel). Howard Scott, a technokrata mozgalom egy jeles írója úgy fogalmazott, hogy a modern tudományok hamarosan átformálják a gazdaságot és még a készpénzt is szükségtelessé teszik, mert az elektronikus dollár egyben energiaegység is. A technokrata mozgalom szerint a magas tartós munkanélküliség egy új korszak kezdete és a világ azoké a műszaki szakembereké, akik a gépeket tervezik és működtetik [Shiller, 2020]. Ez a narratíva tartalmaz veszélyes elemeket, amelyeknek egy része feltűnt a koronavírus miatti digitalizációs narratíva miatt is, hiszen a magasabb munkanélküliség mellett a digitalizációs fejlesztések hatására munkahelyek szűnnek meg vagy fognak megszűnni. Ennek a narratívának az ellensúlyozására és megoldására pedig a mindenkori gazdaságpolitikai vezetésnek törekednie kell.

Az automatizálás és a mesterséges intelligencia megjelenése az előbbi narratívának egy modernebb mutációját hívta életre. Az 1957-58-as ikerrecesszió volt az első, amelynél az automatizálás volt a munkájukat veszített emberek fő félelme. Az automatizálás azért más, mint a korábbi narratíva, mert itt már teljességében emberi beavatkozás nélküli munkára cserélik le a munkahelyeket, nem csak szimplán kevesebb lesz a munkaszükséglet az új gépek miatt. Ugyanakkor 1966-ra, mire Lyndon B. Johnson elnök felelős bizottságot hozott létre, amely az automatizációval is foglalkozott, már az azzal kapcsolatos félelmek eltűntek a társadalomból. Az 1980-as években a robotok és az automatizáció kérdése megjelent a popkultúrában a Blade Runner, a Terminator és a Star Wars filmek történetein keresztül. Továbbá a 80-as években elterjedt az a nézet, miszerint az irodákban nagyfokú automatizációk fognak végbe menni, amely ismét tömegek munkanélküliségét fogja okozni. Ez a folyamat az 1990-es években tovább folytatódott az internet-láz, a személyi számítógépek és az egyre fejlettebb szoftverek elterjedésével, amely elindította a dotcom-lázat is a részvénytőzsdéken. Ugyanakkor ebben a részvénytőzsdében már nem azon volt a hangsúly, hogy milyen formában fogják az emberek elveszíteni a munkájukat, hanem, hogy mekkora lehetőséget és meggazdagodást jelent az új technológia megjelenése és elterjedése. Fontos ismernünk ezt a narratívát, mert az ilyen és ehhez hasonló narratívák befolyásolják a gazdasági szereplők mentalitását, várakozásait, fogyasztását, megtakarítását és beruházási hajlandóságát [Shiller, 2020].

A könyv alapján egy érdekes kérdés felmerülhet az olvasóban: A koronavírus kapcsán a narratíva pontos értelmezése milyen képet mutat számunkra? Azt mondhatjuk erre, hogy összességében vegyes képet látunk. Vannak, akik üdvözlik az új technológia megjelenését és ebben látják az emberiség fejlődésének zálogát. Ugyanakkor a koronavírus miatti és a digitalizációs fejlesztések okozta munkanélküliség nagy társadalmi elégedetlenséget és instabilitást okozhat az elkövetkezendő években. Ezáltal pedig a munkanélküli embertömegek sokkal

inkább fognak olyan politikai erőket támogatni, amelyek valamilyen típusú szélsőséges jóléti és politikai programot hirdetnek meg mozgalmuk vezércsillagaként. Ilyen szempontból a gazdasági szélsőségek elleni küzdelem leghatékonyabb módja a munkanélküliség megszüntetése és a termelékenység növelése a középtávú felzárkózási narratíva (digitalizáció, fenntarthatóság, innováció) gazdaságpolitikai alkalmazásával.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Acs, Z., & Plummer, L. (2005). Penetrating the "Knowledge Filter" in Regional Economies. *The Annals of Regional Science*, 439-456.
- Akhmat, G., Zaman, K., Tan, S., Javed, Y., & Khan, M. (2014). Relationship between educational indicators and research outcomes in a panel of top twenty nations: Windows of opportunity. *Journal of Informetrics*, 349-361.
- Al-Mubarak, H., & Busler, M. (2010). Business incubators models of the USA and UK: A SWOT analysis. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 335-354.
- Audretsch, D. (2014). From the entrepreneurial university to the university for the entrepreneurial society. *The Journal of Technology Transfer*, 313-321.
- Bajmócy, Z. (2005). "Vállalkozó egyetem" vállalkozásfejlesztési szemszögből. *SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei*, 312-327.
- Bajmócy, Z. (2004a). Az üzleti inkubáció szerepe a vállalkozásfejlesztésben. *Közgazdasági Szemle*, 1132-1150.
- Bajmócy, Z. (2004b). Helyi társadalmi környezet a kisvállalkozások inkubációjában. *SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei*, 229-242.
- Bajmócy, Z. (2006). Egyetemi üzleti inkubáció lehetőségei elmaradott térségekben. *Tér és Társadalom*, 31-47.
- Bajmócy, Z. (2011). *Bevezetés a helyi gazdaság fejlesztésbe*. Szeged: JATEPress.
- Bajmócy, Z., Braxmair, Z., Imreh, S., & Vilmányi, M. (2010). *Az egyetemek lehetséges szerepe az új tudás-intenzív vállalkozások indításának ösztönzésében*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Barbero, J., Casillas, J., Wright, M., & Garcia, A. (2014). Do different types of incubators produce different types of innovations? *Journal of Technology Transfer*, 151-168.
- Boulding, K. E. (1969). Economics as a Moral Science. *American Economic Review*, 59(1), 1-12. Letöltés dátuma: 2021. március 10
- Buzás, N., Kállay, L., & Lengyel, I. (2003). *Kis- és középvállalkozások a változó gazdaságban*. Szeged.
- Buzás, N. (2003). Organizational Elements of Knowledge Transfer in Hungary: Towards a Functional System of Innovation. *Knowledge Transfer, Small*

- and Mediunz-Sized Enterprises, and Regional Development in Hungary*, 32-46.
- Cantillon, R. (1755). *Essai sur la nature du commerce en général*. Paris: Marquis de Mirabeau.
- Carayannis, E., & von Zedtwitz, M. (2005). Architecting gloCal (global–local), real-virtual incubator networks (G-RVINs) as catalysts and accelerators of entrepreneurship in transitioning and developing economies: lessons learned and best practices from current development and business incubation. *Technovation*, 95-110.
- Chandra, A., Alejandra, M., & Silva, M. (2012). Business Incubation in Chile: Development, Financing and Financial Services. *Journal of Technology Management & Innovation*, 1-13.
- Clarysse, B., Wright, M., Lockett, A., Van de Velde, E., & Vohora, A. (2005). Spinning out new ventures: a typology of incubation strategies from European research institutions. *Research Policy*(2), 183-216.
- Commission, E. (2003). Green Paper-Entrepreneurship in Europe. Brussels: Commission of the European Communities.
- Dahms, S., & Kingkaew, S. (2016). University Business Incubators: an institutional demand side perspective on Value Adding Features. *Entrepreneurial Business and Economics Review*.
- Dániel, Z. A. (2016). *Eszközvásárlásra kapott Uniós támogatások hatása a hazai kkv-k hozzáadott értékének változására és konvergencia folyamataikra, a 2007-2013-as tervezési időszakban*. Veszprém: doktori értekezés.
- Dee, N.-J., Livesey, F., Gill, D., & Minshall, T. (2011). *Incubation for growth: A review of the impact of business incubation on new ventures with high growth potential*. London.
- Drucker, P. (1993). *Innováció a vállalkozások elméletében és a gyakorlatban*. Budapest: Park Kiadó.
- Erdős, K. (2019). Egyetemi vállalkozások Magyarországon- újragondolva? *Közgazdasági Szemle*, 305-329.
- Ermakov, A. (2016). From the classical to the perfect university: Business incubator as driver of universities'innovation policy.
- Etzkowitz, H. (1983). Entrepreneurial Scientists and Entrepreneurial Universities in American Academic Science. *Minerva*, 1-21.
- Etzkowitz, H., Webster, A., Gebhardt, C., & Terra, B. (2000). The future of the university, the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm. *Research Policy*, 29(2), 313-330.
- European Commission. (2002). *Benchmarking of Business Incubators*. Luxembourg.

- Feketéné Czakó, K. (2017). *Vállalkozásfejlesztés és a területi tőke relációja- A felsőoktatási intézmények szerepe*. Győr.
- Filion, L. (2011). Defining the entrepreneur. In L.-P. Dana (Szerk.), *World Encyclopedia of Entrepreneurship* (old.: 41-45). Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Fülöp, G. (2004). *Kisvállalati gazdálkodás*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Aula Kiadó.
- Gazdig, G. (2009). A spin-off cégekről általában. Szolnok: Repüléstudományi konferencia különszáma.
- Goldstein, H. (2010). The 'entrepreneurial turn' and regional economic development mission of universities. *Annals of Regional Science*, 44, 83-109.
- Grimaldi, R., & Grandi, A. (2005). Business incubators and new venture creation: an assessment of incubating models. *Technovation*, 111-121.
- Hackett, S., & Dilts, D. (2004). A Real Options-Driven Theory of Business Incubation. *The Journal of Technology Transfer*, 41-54.
- Handy, C. (1986). *Szervezetek irányítása a változó világban*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó.
- Hashmi, A., & Shah, A. (2013). Establishing National Science and Technology Park in Pakistan. *World Technopolis Review*, 264-275.
- Hausberg, J., & Korreck, S. (2018). Business incubators and accelerators: a co-citation analysis-based, systematic literature review. *The Journal of Technology Transfer*, 1-26.
- Hisrich, R., & Peters, M. (1991). *Vállalkozás- Új vállalkozás indítása, fejlesztése és működtetése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Imreh, S. (2005). *Vállalkozásfejlesztés, mint a kis-és középvállalkozások hálózatosodásának ösztönzése*. Szeged: doktori értekezés.
- Jamil, F., Ismail, K., & Mahmood, N. (2015). A Review of Commercialization Tools: University Incubators and Technology Parks. Malaysia: International Journal of Economics and Financial Issues.
- Jamil, F., Ismail, K., & Mahmood, N. (2015). A Review of Commercialization Tools: University Incubators and Technology Parks. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 223-228.
- Keynes, J. M. (2000). *A békeszerződés gazdasági következményei*. Budapest: Európa.
- Kleinheincz, F. (2002). Spin-off vállalkozások, avagy : barátokozunk egy új megnevezéssel. *Ipari szemle*.
- Kowang, O., Yee, T., Long, C., Rasli, A., & Fairul, A. (2013). Technology Management: Developing an Innovation Model for Research Universities in Malaysia. *Advanced Materials Research*, 549-553.

- Lalkaka, R. (1997). *Lessons from International Experience for the Promotion of Business Incubation Systems in Emerging Economies* (3. kiad.). UNIDO Small and Medium Enterprises Programme Paper.
- Lasrado, V., Sivo, S., Ford, C., O'Neal, T., & Garibay, I. (2016). Do graduated university incubator firms benefit from their relationship with university incubators? *Technol Transf*, 205-219.
- Lengyel, I. (2002). A regionális gazdaság- és vállalkozásfejlesztés alapvető szempontjai. Szeged: JATEPress.
- Lewis, D., Harper-Anderson, E., & Molnar, L. (2011). Incubating success: Incubation best practices that lead to successful new ventures. Ann Arbor Michigan: University of Michigan.
- Lewis, D. (2001). Does Technology Incubation Work? A Critical Review. *Reviews of Economic Development Literature and Practice*. U.S.: Economic Development Administration.
- Makra, Z. (2013). Az egyetemi spin-off vállalkozások jellegzetességei és alapításának folyamata a nemzetközi szakirodalom tükrében. (A. Inzelt, & Z. Bajmócy, szerk.) *Innovációs rendszerek. Szereplők, kapcsolatok és intézmények.*, 57-70.
- Malecki, E. (1997). *Technology and Economic Development: The dynamics of local, regional and national competitiveness*. Edinburgh: Longman.
- Malizia, E., Feser, E., Renski, H., & Drucker, J. (1997). *Understanding Local Economic Development*. New Brunswick (NJ): Rutgers.
- Marshall, A. (1920). *Principles of Economics: An introductory volume*. London, U.K.: Macmillan and Co.
- Nicholls-Nixon, C., Valliere, D., & Hassannezhad, Z. (2020). A Typology of University Business Incubators: Implications for Research and Practise. Toronto, Canada: Ted Rogers School of Management, Ryerson University.
- O'Barr, W. M., & Conley, J. M. (1992). *Fortune and Folly: The wealth and power of institutional investing*. Homewood: Business-One Irwin.
- Pawlowski, K. (2009). The 'fourth generation university' as a creator of the local and regional development. *Higher Education in Europe*, 1, 51-64.
- Pirnay, F., Surlmont, B., & Nlemvo, F. (2003). Toward a Typology of University Spin-offs. *Small Business Economics*, 355-369.
- Redondo, M., & Camarero, C. (2018). Social Capital in University Business Incubators: dimensions, antecedents and outcomes. *International Entrepreneurship and Management Journal*.
- Roseira, C., Ramos, C., Maia, F., & Henneberg, S. (2014). Understanding Incubator Value A Network Approach to University Incubators. FEP Working Papers.

- Salem, M. (2014). The Role Of Business Incubators In The Economic Development Of Saudi Arabia. *International Business and Economics Research Journal*, 853-860.
- Schillaci, C., Romano, M., & Longo, M. (2011). Academic Entrepreneurship, University Incubator and Corporate Governance.
- Schumpeter, J. A. (1980a). *Az innováció*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 237.
- Schumpeter, J. A. (1980b). *A gazdaság fejlődésének elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Shiller, R. J. (2020.). *Narratív közgazdaságtan*. Budapest: HVG Kiadó Zrt.
- Soetanto, D., & van Geenhuizen, M. (2006). Determinants of University Spin-offs' Growth: Do Socioeconomic Networks and Support Matter? Volos: Paper presented at the 46th Congress of the European Regional Science Association.
- Somsuk, N., Laosirihongthong, T., & McLean, M. (2012). Strategic management of university business incubators (UBIs): Resource-based view (RBV) theory. *Industrial Management & Data Systems*, 245-267.
- Somsuk, N., Wonglimpiyarat, J., & Laosirihongthong, T. (2012). Technology Business Incubators and Industrial Development: Resource-Based View. *Industrial Management & Data Systems*, 245-267.
- Spinelli, S., & Timmons, J. A. (2003). *New Venture Creation (6th International Edition)*. New York.: McGraw-Hill/Irwin Publishers.
- Stal, E., Andreassi, T., & Fujino, A. (2016). The role of university incubators in stimulating academic entrepreneurship. Sao Paulo, Brasil.
- Studdard, N. (2006). The effectiveness of entrepreneurial firm's knowledge acquisition from a business incubator. *International Entrepreneurship Management Journal*, 211-225.
- Szerb, L. (2004). A vállalkozás és vállalkozói aktivitás mérése. *Statisztikai Szemle*, 545-566.
- Szirmai, Á. (2005). *The Dynamics of Socio-Economic Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tamásy, C. (2007). Rethinking Technology-Oriented Business Incubators: Developing a Robust Policy Instrument for Entrepreneurship , Innovation and Regional Development? . *Growth and Change*, 460-473.
- Theodorakopoulos, N., K. Kakabadse, N., & McGowan, C. (2014). What matters in business incubation? A literature review and a suggestion for situated theorising. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 602-622.

- Tijssen, R., Lamers, W., & Yegros, A. (2017). UK universities interacting with industry: patterns of research collaboration and inter-sectoral mobility of academic researchers. *Working paper*, 35.
- Todorovic, Z., & Suntornpithug, N. (2008). "The Multi-Dimensional Nature of University Incubators: Capability/Resource Emphasis Phases". *Journal of Enterprising Culture*, 385-410.
- Vecsenyi, J. (2009). *Kisvállalkozások indítása és működtetése*. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt.
- Wanklin, T. (2002). *Understanding business incubation*. UK: Nature Publishing Group.
- Wann, J.-W., Lu, T.-J., Lozada, I., & Cangahuala, G. (2017). University-based incubators' performance evaluation: a benchmarking approach. *Benchmarking: An International Journal*.
- Westhead, P., Ucbasaran, D., & Wright, M. (2005). Decisions, actions, and performance: Do novice, serial, and portfolio entrepreneurs differ? *Journal of Small Business Management*, 393-417.
- Wilson, E. O. (2003). *Minden egybecseng*. Budapest: Typotex.
- Wissema, J. (2009). *Towards the Third Generation University. Managing the university in transition*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Wonglimpiyarat, J. (2016). The innovation incubator, university business incubator and technology transfer strategy: The case of Thailand. *Technology in Society*, 18-27.
- Zizek, S. (2011.). *A törékeny abszolútum*. Budapest: Typotex Kiadó.